

GAP¹ BÖLGESİ'NDE TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM(LER): ZAMANIN DÜZLEMİNDE DEĞİŞEN KENTSEL VE MEKÂNSAL YAPININ SERENCAMI²
SOCIETAL AND STRUCTURAL TRANSFORMATION(S) IN THE SOUTHEASTERN ANATOLIA PROJECT REGION: THE CONSEQUENCE OF THE URBAN AND SPATIAL STRUCTURE CHANGING IN THE PLANE OF THE TIME

Kamuran SAMİ*

Öz

GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) Bölgesi'nde kent/kentleşme ve yerleşim sorunlarını ortaya çıkaran sarmalın odağında; toplumsal katmanlar ayrıtında var olan gelir dağılımındaki adaletsizlik, kültürel yozlaşma, konut, eğitim, sağlık ve kırsal bölgelerden kentlere yönelen zoraki göç önemli bir yer tutmaktadır. Bölge kentlerinin geneli üzerinde belirleyici olan sorunların bağlamında toplumsal eşitsizlik/dışlanma, terör ve barınma gibi olgular kentleşme süreçlerini tersyüz ederken; GAP'la birlikte kırsal ve kentsel yaşam için ortaya konan öngörüler hedefinden uzaklaşmıştır. Bölgesel düzlemde yerleşim ve kentsel politikalara yönelik öngörülen hedefler, süregelen sorunlar nedeniyle uzun ömürlü olmayışı; toplumsal iç dinamiklerin sağlıklı karar alma süreçlerinde dışsal etmenlerin güçlü bir tarafını ortaya çıkarabilmektedir. Sürdürülebilir ülke politikaları içinde öngörülmesi zor olan "ket vurmalar" (şiddet ve toplumsal dışlanma), hedeflere ulaşmada yeni sorunların tezahürünü ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda sınırlı doğal kaynaklar üzerinden inşa edilmeye çalışılan bölgesel kalkınma politikaları ya da bu alandaki çelişkilerin yoğunlaşmasını belirleyen araştırmalar; zamanın ruhuna ve/veya toplumsal dönüşümlere yeterli düzeyde uyum sağlayabilen bir dizgenin etrafında biçim alması, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: GAP; Kentleşme; Toplumsal ve Kültürel Dönüşüm; Mekânsal Yaşam.

Abstract

The inequality in income distribution, cultural degeneration, housing, training, health and forced emigration from rural areas to cities existing in the edge of social layers take important place in the focus of the spiral revealing urban/urbanization and settlement problems in the Southeastern Anatolia Project (GAP- Güneydoğu Anadolu Projesi) Region. While the facts such as social inequality/exclusion, terror and sheltering are reversing the urbanization processes in the context of the problems being deterministic on the generality of the region's cities, the foresights set forth for rural and urban life together with the GAP have become wide of the mark. The fact that the targets foreseen for settlement and urban policies in the regional plane are not long lived due to ongoing problems reveals a strong side of external factors in the process of taking healthy decision of social internal dynamics. The "inhibitions" (violence and social exclusion) which are difficult to be envisaged within sustainable country policies may bring out the outbreak of new problems in attaining the targets. In this context, the fact that regional development polices tried to be constructed over limited natural resources or researches determining the concentration of contradictions in this field take shape around an arrangement that may accommodate to the spirit of the time and/or social transformations at a sufficient level comes out a necessity.

Keywords: GAP; Urbanization; Social and Cultural Transformation; Spatial Life.

1. GİRİŞ

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze değin yaşanan tarihsel döngüler bağlamında; politik, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar ile coğrafi koşulların yarattığı zorluklarla birlikte birçok çelişkiyi toplumsal ve mekânsal yerleşimlerin düzleminde yaşayan bir özelliğe sahiptir. Tarihsel olarak süregelen bu çelişkiler sarmalı, Türkiye'nin uzun yıllarını alacak ve örtük kalan toplumsal bir soruna dönüşmek zorunda kalmıştır. Bölgelerarası çelişkiler (kültürel, mekânsal, politik vb.) üzerinden ortaya çıkan ve son 25-30 yıl içerisinde yakıcı bir şekilde ülke gündemde yer almış olan toplumsal olaylar, terör, yerleşim, konut ve kentsel sorunlarına yönelik ileri sürülen çözümler ile öngörüler üzerinden dillendirilen politikalar; nedense arzu edilen bir düzeye ulaşamamıştır. Kendi kapsam alanı içinde farklı anlamlar/içerikler taşıyan ve bölgesel bağlamda ise, kentsel ve yerleşim sorunlarının çözümüne yönelik ortaya konulan hedefler zamana yadınırlımanın ötesinde, farklı bir bakış açısını ortaya koymanın çok uzağında kalmıştır.

¹ GAP: Bölgesel bir kalkınma projesi olan "Güneydoğu Anadolu Projesi"nin kısaltılmış olarak yazılışı.

² DÜAP-2001-MF-437, Karar No:05/II.60, 2005 tarihli araştırma projesinin kuramsal içeriğinde kullanılan bilgiler yeni bir bakış açısıyla ele alınarak; makalenin içerik ve başlığına göre öngörülen kurguya göre, yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.

* Doç. Dr.; Dicle Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü, E-Mail: samikamuran@gmail.com

Ülkemizde siyasi söylemler bağlamında ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini ortaya koyan gerçeklerin tezahürleri farklı şekillerde anlatılmasına karşın, UNDP tarafından her yıl yayınlanan insani gelişme raporunun verilerine göre; Türkiye insani gelişmişlik düzeyi (2015 yılı) 188 ülke ve bölge arasında 71. sırada yer almıştır. Buna karşın Azerbaycan ve Sırbistan'ın eşitsizlik nedeniyle puan kayıpları sırasıyla %13,2 ve %11,2 iken, Türkiye'nin insani eşitsizlik katsayısı %15,8 olarak ortaya çıkmıştır.³ Birleşmiş Milletler'in (BM) savunduğu ilkeler bağlamında ülke toplam gelirin (GSMH) vatandaşlara verimli bir şekilde yansıtılması büyük bir önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletlerin benimsemiş olduğu bu öngörülere karşın, ülkemizdeki GSMH'nın bölgeler düzeyindeki dağılımı; adil ve hakkaniyet ölçütleri içindeki dağılımı dile getirilen söylemlerin çok uzağında yer almaktadır (Sami, 2009: 252).

GAP (*Güneydoğu Anadolu Projesi*) Bölgesi'nde yerleşim ve kentsel sorunları ortaya çıkaran çelişkilerin sarmalında; toplumsal katmanlar arasında var olan gelir dağılımındaki adaletsizlik, kültürel uyumsuzluklar ve güvenlik uygulamaları ile kırsaldan bölge kentlerine yönelen zoraki göçün yarattığı sorunlar, toplumsal ve kentsel dönüşüm süreçlerine ket vurma özelliğini yakıcı bir şekilde koruyabilmektedir. Bölge geneli üzerinde belirleyici olan gelir dağılımındaki eşitsizlik, eğitim düzeyindeki yetersizlik ve kırsaldan kentlere yönelen iradi olmayan göç; GAP'la birlikte kırsal ve kentsel yaşam için ortaya konan öngörülere sekteye uğratabilmektedir. GAP Bölgesi'nde yerleşim ve kentsel politikalara yönelik öngörülen hedeflerin bölgesel sorunlar nedeniyle uzun ömürlü olmayışı, toplumsal iç dinamiklerin sağlıklı karar alma süreçlerinde dışsal etmenlerin güçlü bir tarafını kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Sürdürülebilir ülke politikaları içinde öngörülmesi zor olan "ket vurmalar" (GAP'taki bölgesel sorunlar), uzun erimde hedeflere ulaşmada yeni veya başka şekilde tezahür eden sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda sınırlı doğal kaynaklar üzerinden inşa edilmeye çalışılan bölgesel kalkınma politikaları ya da bu alandaki çelişkilerin yoğunlaşmasını belirleyen nedenlerin odağında yapılan çalışmalar; zamanın ruhuna ve/ya toplumsal dönüşümlere yeterli düzeyde uyum sağlayabilen bir dizgenin etrafında biçim alması, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Son 10-15 yıl içerisinde yapılan sosyal içerikli alan araştırmalarında, bölge halkının %60'nun yoksulluk sınırını belirleyen çizginin altında yaşadığı belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Kurmuş, 2006: 14; Aktaran: Sami, 2009: 251). Bu bağlamda toplumsal yapının iktisadi görünümünde bölgeye hâkim olan yoksulluk ve çaresizlik desenini kuşaklar arasında miras bırakılabilir bir yapıya dönüşme ihtimali; zamanın düzleminde kaçınılmaz olarak bir yüzleşmenin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır (Keyder; Üstündağ, 2006: 91; Aktaran: Sami, 2009: 251). Güncel toplumsal görünüm desenini ortaya koyan bu doku, ekonomik ve toplumsal yapıyla ilintili kültürel değerler üzerinden biçim alan kentleşme süreçlerini ve onun sarmaladığı fiziki çevreyi; aidiyetler bağlamında sorunlu hale getirmesi kaçınılmaz olacaktır. Tarihsel düzlemin meşakkatli yolculuğunda hayat bulmuş olan kırsal ve kentsel yaşam; bölge düzeyinde ortaya çıkan çok boyutlu sorunların gölgesinde kalarak, spontane bir şekilde ortaya çıkan mekânsal alanlar veya sakinlerin iradeleri dışlanarak; her yerde olabilen konut blokları yeni çevrelerin sorunlu yerleşim örüntüleri olmuşlardır.

Ülkemizin toplumsal örgüsünde biçimlenen kültürel ve geleneksel değerlerin ötesinde, "ranta" dayalı kentleşme politikaları bağlamında şişirilmiş fason konut üretimiyle kentler üzerinde baskı oluşturan uygulamalar; kentlerin ve toplumsal eğilimlerin hafızasını yok edercesine, farklı mecralara yönlendirmektedir. Yıllık konut ihtiyacı yüz binleri katlayan bir Türkiye ve öteki taraftan da kentlerin düzleminde yazlık/kışlık konut ayırımıyla kaynaklanan olağanüstü bir konut israfı yaşanmaktadır (Adalı, 1999, C.1: 1). Ülkemizde egemen olan kentleşme politikaları üzerinden toplumsal ve kültürel yapıyı inşa etme edimlerinin vardığı sonuç, GAP Bölge kentleri bağlamında konut-insan ilişkisinin tarihsel biçimlenişini göz ardı edilerek; dikeyde yükselen konut blokları üzerinden yeni mekânsal çevreler yaratılarak, insan-mekân-doğa ilişkisi tümünden yok edilmesi şeklinde bir gelişmeye maruz kalmıştır. GAP Projesinin toplumsal bağlamda istenilen hedeflerine varmada ortaya çıkan sorunların çözülemeyişleriyle birlikte bölge son 25-30 yıl içerisinde vuku bulan zoraki iç göç, toplumsal ayrışma, terör ve güvenlik sorunları; bölge kentlerinin toplumsal bir düzlemde biçim alma politikalarında geleneksel değerlerin ötesinde yeni uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Bölgenin önemli tarihi kentleri içinde yer alan Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Mardin gibi geleneksel kentler; çok katlı bloklar ile belli finansal gücü elinde tutanların yaptığı konutlar ve kentin doğal dokusundan tecrit edilmiş (güvenlikli) az katlı yapı ünitelerinin istilasına uğramış bir şekilde gelişmektedir. Son yıllarda kentlerle hiçbir organik bağı olmadan inşa edilen konut siteleri, kentlerin ileriki aşamalarında yaratacağı sosyal ve kültürel çelişkiler sarmalında; yaşam alanlarının sosyal ve kültürel dokusu üzerinde

³ Bkz. 2016 İnsani Gelişme Raporu, Herkes İçin İnsani Gelişme-2016 İnsani Gelişme Raporu'ndaki ülkelerle ilgili açıklama notu (http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-20161.html)

yeni sorunlar yaratarak, mekânsal çözümde hiçte kolay olmayacak emniyet ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya bırakacaktır. İnsanın doğal kabulleriyle birlikte mahremiyet, din ve kültürel temayüllerle örtüşmesi gereken kent örüntüleri (konut); toplumu oluşturan katmanlar arasında sosyal büyümeyi geliştiren ve gruplar arasında da sürdürülebilir ilişkileri bir dizge etrafında toplayan bir özelliği kendi içinde barındırabilmektedir.

Tarihsel düzlemde süregelen mekânsal ve kentleşme süreçlerine yönelik politikalar belirleme arayışları bağlamında Türkiye ile GAP Bölge kentleri yerleşim alanlarında tezahür eden çelişkileri yok etme girişimleri, sosyal bir uzlaşının temelleri üzerinden değerlendirmek için; akademik anlamda fikir üretmelerin özverili çalışmalarıyla kesintisiz bir şekilde devam edebilmektedir. Tarihsel bir belleğin tasavvuru ile Mezopotamya ve Anadolu uygarlığının izlerinin birikimleriyle ortaya çıkmış olan mekân ve yapı çevrede sürdürülebilirlik; son yıllarda vücut bulan toplumsal dönüşümler odağında birçok sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Sami, 1999: 178; Türksan ve İrmak 1988: 3). 1950'lerden sonra Türkiye'de yaşanan hızlı kentleşme politikalarına paralel olarak ülkede konut arzıyla birlikte yeni yerleşim alanlarına toplumsal temayülleri dışlayıcı modern bir dizge içinde biçim verilmeye çalışılmıştır. Genç Cumhuriyet'in modern politikalarına paralel bir anlayışla kentlerin mekânsal kurguları şekillenirken, Doğu Bölgeleri; bu gelişme dinamiklerinin hep gerisinde yer alan bir düzeyde yol almıştır. 1980'li yıllardan sonra yaşanan terör, şiddet, toplumsal ayrışma ve güvenlik sorunları; GAP Bölge kentlerinin yapılanma şekillerini inanılmaz bir şekilde etkilemiştir. Terör olgusuyla birlikte bölgede yaşanagelen zoraki iç göç, bölge kentleri ve bu kentlerin çöküntü bölgeleriyle birlikte kent çeperlerinde insani dramalara kapı aralarken; barınma talebinin ötesinde sosyal, ekonomik ve kültürel sorunları ortaya çıkarmıştır. Göçün kentler üzerinde yaratmış olduğu aşırı baskı, yerleşim bölgelerinde yeni konut taleplerini ortaya çıkarırken; kentlerin çeperlerinde öbekleşmiş ve sayıları yüz binleri aşan insanların ekonomik yetersizlikleri, var olan bu sorunları daha da derinleştirmiştir. Özellikle Diyarbakır, Mardin, Batman ve Şanlıurfa gibi kentlerin sosyal, kültürel ve barınma sorunları, yeni kentleşme politikaları içinde baş edilemez bir hale gelmiştir.

GAP Bölgesi'nde sayısız uygarlıkların izleri üzerinden yaratılan değerler, toplumsal kabuller ve doğal çevrenin fiziki koşulları altında biçim alan mekânsal düzenlemeler; insan-mekân ilişkilerinde soyutlanarak ve toplumsal hafızada var olan bu ilişkiler, günümüzde farklı bir boyuta evrilmiştir. Bölgenin tarihsel hafızası üzerinden biçim alan kent örüntüleri ve mekanın kültürel bağları toplumsal dönüşümlerle birlikte zayıflayarak; tarih, kültür ve ekolojik değerler (iklim, topografya, malzeme vb.) tanımsız bir hale getirilerek, kullanıcıların konut talepleri salt parasal bir kazanç ölçeği içinde karşılanmaya çalışılmıştır (Karaman, 1997: 1). Kent, geçmişten günümüze değin mekân ve toplumsal ilişkiler bağlamında hep tartışılan ve tartışılırken de beraberinde yeni olguları ortaya koyabilen "bir kavram" olarak güncelliğini hala korumaktadır. Kentlerin toplumsal düzlemde yerini belirleyen iletişim, etkileşim, mekân, zaman, mahremiyet, kültür ve dinsel eğilimler, kent ile konutun (ev) tarihsel düzlemde yaşadığı yolculuğun gelişim evreleri üzerinden biçim alan halini ortaya çıkarmaktadır. Bu kavrama yüklenen anlamlar (günümüzde de hala tartışılmaktadır) ve bu anlamların sınırları; ana olgu kümesinin birer örüntüleri olduğu da göz ardı edilmemektedir (Gür, 2000: 11). Ülkelerde süregelen kent/konut analizlerinin kapsadığı olguların dışında, yöresel bir yaklaşım olarak sosyolojik bir anlamda yapıları incelediğimizde; insan yaşamıyla eşdeğer kabul gören konut, toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Kullanıcılar yaşamlarını idame ettikleri, mahremiyetleri ile anılarını barındırdıkları yerin imgesiyle eş tuttukları ev (konut); ekonomik, sosyal ve siyasal kodların hayat bulduğu bir yer aidiyeti olarak belleklere veçhe olur.

Kültürel ve mekânsal döngülerin etkilendiği zaman kavramı; insanların fiziki çevrede yarattığı ve toplumsal bir uzlaşıda meydana getirdikleri değerlerin meşakkatli yolculuğunu bize anlatır. Toplumsal katmanlar kendi değer bileşkesi içinde kültürel ve mekânsal örüntülerle birlikte yaratageldikleri çevre-insan ilişkisi üzerinden tezahür eden farklılıkların dünya şartları karşısında tutarlılığını ve uyumunu gösterebilme özelliğine sahiptir (Adalı, 1999, C.1: 5). Her yapı çevrede bir mimarlık ürünü oluşturan simgeler, örüntüler ve görünüm, dünden bugüne gelen taşınmaz malı olarak yerel yani "yaşamını sürdüreceği" topraklara veya o kültürün yarattığı değerlere özgü olmalıdır. Bölgesel/yerel mimarlık yalın bir ilkeye dayanır: Her yerde aynı mimari ürünler inşa edilemez. Birbirinden farklı kültürlerle, iklimlere, yeryüzü biçimlerine, malzemelere farklı mimarlık yapıtları denk düşerek inşa edilmektedir (Raverdy & Raverdy, 2003: 10). Kentlerin mekânsal dizgelerini yaratan ve ona kültürel ve toplumsal düzeyde bir kimlik veren konut, çoğul anlamların birlikteliğiyle birlikte dünyada ne kadar tanımlanabilir çoğulcu kültür varsa, bir o kadar da otantik konut örüntüsü ve bu örüntülerin değişik ülkelerde yaratageldiği konut biçimleri vardır (Gür, 2000: 12).

Geleneksel yerleşim dokularının tarihi bir düzlemde taşıyageldikleri simgesel örüntüler ve bu örüntülerin oluşturduğu kabuller dizgesinde, yerleşim bölgeleri farklı mimari uygulamalar ve kültürel

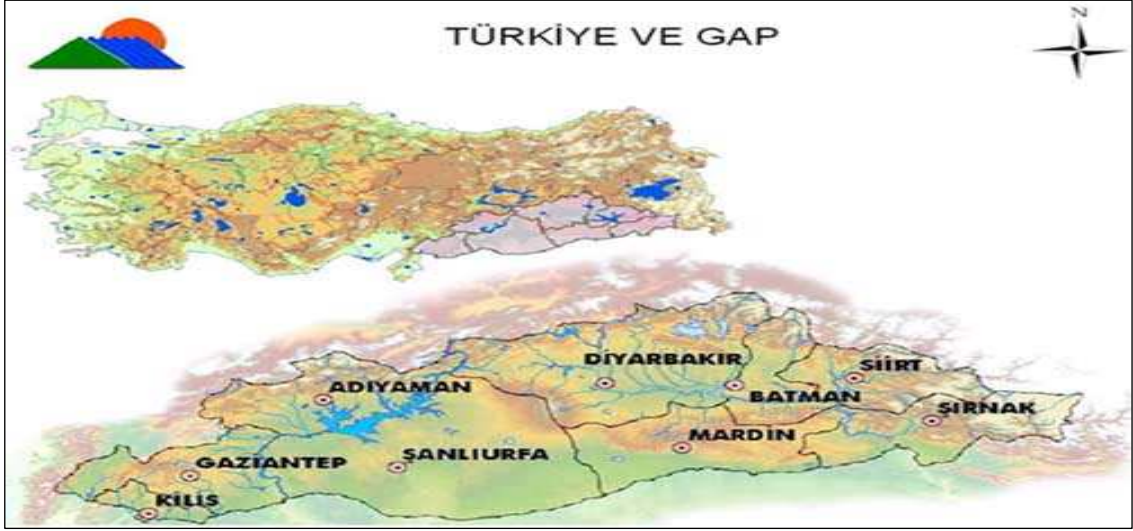
kodlarla inşa edilen mekânsal kabul örgülerini ortaya çıkarırlar. GAP Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan ve "Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı" tanımlamasıyla 2015 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine giren Diyarbakır, kent morfolojisi bağlamında farklı uygarlıkların yarattığı yapılar ve o uygarlıkların günümüze yansiyabilen kimliğini temsil etmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tarihi ve kültürel değerleri üzerinden biçim alan ve bölgenin çekim merkezleri arasında belirleyici olan Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentleri toplumsal dönüşümlerin belirleyiciliğinde önemli ipuçları verebilmektedir. GAP'ın tanımlandığı coğrafik bölgede, bu çekim merkezleri bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel, konut, yerleşim ve kentsel kalkınmasında belirleyici roller alabilmektedir. Diyarbakır ve bölgenin benzer kentleri mevcut kentsel gelişme özellikleri itibarıyla hizmet, eğitim, finansal yatırım ve konut öncelikli yeni yerleşim alanlarının toplumsal bir uzlaşısı içinde vücut bulması; GAP'taki kentleşmenin uzun erimde hedeflendiği yönelmenin sorunsuz bir şekilde gelişebileceğinin ispatı olacaktır.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), dünyanın önemli bölgesel kalkınma projeleri arasında yer almaktadır. Bölgenin tarihsel olarak süregelen sorunlarını uzun erimde çözmeyi öngören bölgesel kalkınma projeler dizisi, konum itibarıyla Fırat ve Dicle Nehirlerinin aşağı kesimleri ile bu iki nehir arasında uzanan eski Mezopotamya'nın yukarı bölümünde yer almaktadır. Bölgesel nitelikli bu proje, coğrafik alan itibarıyla Türkiye'nin 1/10 gibi bir alana tekabül etmektedir. Çok yönlü işlevler üstlenen bu proje(ler) dizisi; ilk önceleri Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Siirt ve Mardin illerini kapsamaktaydı. Daha sonraları ülkemizdeki bazı illerin fiziki sınırlarının hukuksal ve siyasi nedenlerle değiştirilmesiyle birlikte Batman, Şırnak ve Kilis'inde il statüsüne dönüşmesiyle projenin kapsam alanı 9 il merkezi olarak belirlenmiştir (Bkz. Şek. 1).

GAP üzerine yapılan araştırmalarda, projenin bölgeye getireceği ekonomik faydaların yanında toplumsal ve kültürel boyutlu değerleri içeren insan odaklı yaklaşımların projeler dizisi içinde yer almasının büyük bir önem arz edeceği söylemi; günümüze değin önemini hala sürdürebilmektedir. Özellikle insan odaklı yaklaşımların projenin gelişim aşamalarında yer edinmesi; projeler dizisinin gelecekteki başarısını ortaya çıkarmaktadır. Dünyada bugüne değin yapılan/uygulanan GAP benzeri bölgesel kalkınma projeleri, öncelikli olarak insanı belirleyici bir unsur olarak kabul etmektedir. Sosyo-ekonomik öğelerin gelişme süreçleriyle birlikte kültür ve geleneksel değerlerin proje bağlamında ele alınması, toplumsal düzlemde gelişmelerin yönünü değiştirebilme şansına sahip olacağı da kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

GAP Bölgesi'ne yönelik öngörülen ve yapılmak istenen toplumsal, kültürel ve kentsel içerikli uygulamalar, bölgenin mevcut kalkınma örüntüleriyle örtüşecek bir yaklaşımla ele alınmasında; hala arzulanan bir düzeye getirilmemesinde çok boyutlu sorunlar önemli bir yer tutmaktadır. Tamamlama safhaları bir türlü uygulama sürecine sokulamayan GAP, öncelikli olarak hedef seçilen tekil içerikli proje uygulamaları; bölgesel kalkınma proje misyonunun hedefine ulaşmada başarılı olma şansı ve zaman içinde bölgeye özgü ortaya çıkan sorunlar nedeniyle gitgide zayıflamaktadır (Sami, 1999: 39). GAP'ın en büyük hedefleri arasında yer alan Diyarbakır ve benzeri GAP kentlerinin nüfus çekebilme kapasiteleriyle orantılı olarak bölgeyi yeni bir yapılanma süreci içine dâhil edebilme politikaları bağlamında bölgesel düzeyde kentlerin mekânsal, toplumsal ve kültürel düzlemde çağdaş bir yapıya evrilmesi hedefler arasında yer almaktadır. Ancak ekonomik ve sosyal kalkınma koşulların olumsuzluğundan dolayı bölgeye göç eden nüfusun kendi yerleşim bölgeleri içinde kalmalarını sağlamak, projenin öngörülerini yeniden değerlendirmeyi zorunlu bir hale getirmektedir. 1990'lı yılların başlarında "Akder" tarafından yapılan alan araştırmalarında; kırsal ve kentsel bölgeler ayrıtında ortaya çıkan bulgularda niteliksel insani gelişme düzeyinin çelişkilerle dolu olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle düşük gelir indeksi içindeki insanı gelişmenin kırsal bölgelere ait bir olgu olarak ortaya çıkması; ülkemiz adına düşündürücü bir sonuç olmuştur. Türkiye ve özellikle de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İnsanı Gelişme Endeksleri (İGE) olması gereken düzeyin çok altındadır.

Şekil 1. GAP Bölgesi ve illerin coğrafik sınırları.

Türkiye’de kırsallık deseni, gelişme sürecindeki sorunlarını çok geniş bir alana yaydığı için; ortaya çıkan çok boyutlu bu sorunları bir pota içinde çözebilmenin zorluğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Akder, 2002: 1). Danimarkalı araştırmacı ve uygulamacı Inge Alstrup, IAA’nın (Uluslararası Mimarlık Akademisi) Bulgaristan Santo Kiriko’da yapılan IV. toplantısında; “mimarlık ile kentsel planlama arasında köprü işlerini gören kentsel tasarım disiplinine gereken önem verilmesini; ancak bu yolla kentlerin özlediğimiz insani toplumsal değerleri içerebileceğini”n fikri, toplantının ana temasına dönüşmüştür (Oktay; Çakmaklı, 1991: 42). GAP ve Doğu Bölgelerinde uzun yıllar sürmüş olan bölge içi terör ve toplumsal olaylar, bölgede tarihsel olarak biçim almış sorunlarla birlikte kentsel ve toplumsal yapı, bu sorunların sarmalında çözümü daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Özellikle 1989-1999 yılları arasında yoğunlaşan şiddet ortamının yarattığı olumsuzluklardan ötürü, 3438 kırsal yerleşim alanı şu veya bu nedenlerden dolayı boşaltılmıştır. Bu yerleşim bölgelerinin boşaltılmasına bağlı olarak 4 ile 4.5 milyon göçmen nüfusun ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu göç mağdurlarının büyük bir çoğunluğu bölge içi kentlere (Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Batman) yönelmek zorunda kalırken; bu kentlerin mekânsal düzlemde dışa vuran barınma sorunları ise içinden çıkılmaz bir boyuta dönüşmüştür. Bölgenin farklı kentsel yerleşim alanlarına savrulan göçmen nüfustan geri kalanların azımsanmayacak büyük bir bölümü de İstanbul, İzmir, Adana ve Mersin gibi kent merkezlerine yönelmiştir (Barut, 2002: 8).

Göç-Der’in 1999-2001 yılları arasında yaptığı “Zorunlu Göç Araştırma Raporu”nda ortaya çıkan bulgularda; kentsel merkezlere göç edenlerin % 87,1’ini geçimini toprağa dayalı ekonomiyle sürdüren çiftliklerden oluştuğunu belirtmektedir. Kırsal kesim arasında toprak sahipliği ve zenginlik ölçütlerine dayalı bir sınıflama bağlamında ise;

- % 33,3 orta köylülük tabakası,
- % 17’ sini yoksul köylülük tabakası,
- % 16,2’ sini küçük köylülük tabakası,
- % 8’ini engin köylülük tabakası,
- %20.5 ‘ini topraksız kesim tabakası,

Verileri üzerinden ortaya çıkan sonuçlar, yapılan alan çalışmasının bir bulgusu olarak ifade edilmektedir (Barut, 2002: 32).

2.1. GÜNEYDOĞU ANADOLU/GAP BÖLGESİ VE KENTLEŞME

Kent(ler)in tarihsel oluşum süreçleri ve yapısal değişimleri; toplumsal, kültürel ve politik değerler üzerinden incelendiğinde, kentsel yapı evrelerini belirleyen veya bu oluşumları ortaya çıkaran birden fazla doğal ve formel kriterin ortaya çıkan dönüşümleri biçimlendirdiği bilinmektedir. Tarihten günümüze değin yapılan tespit ve kurumsal araştırmalarda, bu gerçekler toplumsal ve kentsel dönüşümlerin her evresinde karşımıza çıkmaktadır. Norberg-Schulz’un “Genius Loci” olarak ifade ettiği bu olgu; kentin morfolojik bağlamda yüklendiği anlamı bulmada, yerin ve buna bağlı fiziksel örüntülerin bu tür kavramları oluşturmada önemli bir rol aldığını dile getirmektedir (Norberg-Schulz, 1979). Kentlerin tarihte edindikleri bir kimliğe varma süreçleri bağlamında nehirlerin ve konumlanan yerin topografyasının önemli bir etken

olarak algılanmasını ifade etmektedir. Norberg-Schulz'un kentin oluşum serüveninde önemli bir rol alan nehirlerin mekânsal belirleyiciliğini GAP'ın önemli tarihi kentlerinden biri olan Diyarbakır'la anılan Dicle Nehri için referans almak; kentin mekânsal yapılanma süreciyle ilgili anlamlı sonuçlar verebilmesi tartışmalı gözükmektedir. Diyarbakır'da kentsel dokunun belirleyiciliğinde önemli rol oynayan Dicle nehrinin varlığından ziyade topografyanın sağladığı fiziki avantajlar, kentin mekânsal doku oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Dicle nehri, kentin fiziki doku oluşumunda direkt bir rol almadığı gibi; kent tarihsel olarak nehrin dışında gelişimini hep sürdürülmüştür.

Türkiye'de modernleşme hareketlerine paralel olarak toplumsal ve kültürel yapıda çeşitlilik ve kentsel süreçlerin tarihsel olarak gelen temayüllerinden uzaklaşarak, kentlerin suretlerinde toplumdan uzak yeni eğilimlerin önünü açmıştır. Modernleşmenin Türkiye'nin geleneksel yapısı üzerinde yarattığı sancılar yoğun bir şekilde yaşanmasına karşın, GAP Bölgesi'nin geleneksel toplumsal sistemi üzerinden kentleşme ve konut hareketleri uzun erimli bir planlanmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. GAP'ın bölgesel gelişmeye ilişkin yüklendiği görev, bölgede yapılacak planlama süreçlerinin mekân-insan-kültür eksenini üzerinden gelişerek; kentlerin sosyal hayat içindeki yeri belirginleştirilmelidir. Temel amaç toplumsal uzlaşıyla ortaya çıkan planlamada, geleneksel halk değerlerinin eko-sistem yaklaşımında yeni yaşam mekân süreçlerinin kendi etki potansı içinde ihtiva edebilmenin yöntemini meydana getirmek; önceliklerimizin arasında yer almalıdır.

Bu yaklaşımların odağında biçim alan yerleşme ve onu tanımlayan yapı üniteleri, doğal kültürel bir çeşitlilik içerisinde uzun erimli yaşam alanlarını tanımlayan değerler bağlamında beklentilerimizi ortaya çıkaracak ilkeler üzerinden kurgulanması, arzulan sonuçları ortaya çıkaracaktır (Erdoğan; Duman, 2002: 1207-1208). GAP'ın ilk aşama yılları içerisinde toplumsal ve sosyal eğilimlerin geleceğe dönük projeler bağlamı içinde hangi konumda olacağına dair fikirler çok net olamamıştır. Bu fikirlerin yeterli düzeyde ele alınmadığına yönelik tartışmalar, akademik ortamların gündemde hep olagelmıştır. Bölgesel kalkınma nitelikli projelerin dünya ölçeğinde yapılan benzerlerine bakıldığında, "insan odaklı sürdürülebilirlik olgusu"; öngörülen amaçların önceliği içinde hep ön sıralarda yer aldığı bilinmektedir.

Dünyada süregelen bölgesel kalkınma projeleri, kapsam ve alan içerikleriyle birlikte değerlendirildiğinde; doğa ve onun kullanıcısı olan insanın katkısı belirleyici bir unsur olarak yer tutarken, bu belirleyiciliği dışlayan politikaların öngörüsünde bu tür projelerin başarılı olma şansları çok zayıftır (Erengöz, 2001: 21). GAP'ı fikirsiz ölçekten uygulama aşamalarına getiren olguların başında, bölgenin sosyal, ekonomik, kentsel ve yerleşim gelişim düzeyleriyle ülkenin gelişmişlik düzeyinin çok gerisinde kalmış olması gerçeği önemli bir yer tutmaktadır. GAP'ın içeriğini tanımlayan projeler dizisi bu nedenle ulusal ve uluslararası düzeyde önemli bir hale gelmektedir. Bölge genel itibarıyla kentsel gelişmişlik düzeyinde Türkiye ortalamasının altında olmasına rağmen, bölge kentleri arasında göreceli olarak Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep kentsel görünüm itibarıyla öteki illere nazaran azda olsa ileri bir düzeyde gözükmektedir.

GAP, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel düzeyde geri kalmışlığını yok etmek amacıyla Türkiye'nin öncelikleri arasında hayata geçirilmesi gereken bölgesel projelerden birisi olarak bilinmektedir. GAP'ın yapısal omurgasını oluşturan 13 tane temel proje ve bu temel projelere bağlı projeler dizisinden oluşmaktadır. Bu projeler dizisi içinde belirleyici olan 22 tane baraj ve 19 tane hidro-elektrik santralin uygulamaya sokulmasıyla birlikte (barajların büyük bir bölümü yapılmış) bölgenin yeni bir bağlam içerisinde biçim alacak bölge kentlerinin morfolojik yapı eğilimleri, bölgenin toplumsal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini daha da ileri bir seviyeye getireceği beklenilmektedir. Yıllardan beri miadını tamamlamış yöntemlerle tarımın yapıldığı bölge, sulama faaliyetlerine öncülük edecek olan barajların devreye girmesiyle birlikte bölgesel anlamda dönüşümlerin önü açılacak ve bölgedeki tarımsal arazilerin yılda 18 milyon dönümlük kısmı sulanabilir hale geleceği öngörülmüştür.

GAP'ın bölgesel düzeyde ortaya koyduğu öngörülere tezat olan ve bölgede ortaya çıkan zoraki iç göçler ile toplumsal iç çelişkilerden kaynaklanan olumsuzluklar belirgin bir şekilde güncelliğini korurken; kaynak, ekolojik konum, aktif genç nüfus potansiyeli ve istihdama yönelik planlama sorunları hala güncelliğini koruyabilmektedir. Bölgesel düzlemde sosyo-kültürel, kentsel yerleşimler, konut dağılımı, nitelikli iş gücü sunumu, hizmet sektörünün yeterliliği ve ekonomik düzeyde ülkenin mevcut verileriyle çelişkiler yaratan tablolar üzerinden yaratılan beklentilerin, günümüzde uygulanabilirliğini ummak inandırıcı olmaktan çok uzak durmaktadır.

Bölgenin mevcut potansiyelinin değerlendirilmesi için çok yönlü bir proje olarak tanımlanan "Güneydoğu Anadolu Projesi"; tüm safhalarıyla hayata geçirilmemiş olması, öngörülen hedefleri, toplumsal dönüşümü ve kentleşme süreçlerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu bölgesel projede öngörülen

politikaların odağında, bölgesel düzlemde; ekonomik verimliliğin artırılması, kentlerin yerleşim alanlarının ele alınması veya mevcut kentsel yapının ıslah edilmesi ve altyapı hizmetlerinin yeni bir mühendislik formatıyla değerlendirilmesi üzerine kurgulanan planlama süreçleri; bölgenin geleceğini belirleyen hedefler arasında yer almıştır. Habitat I, Habitat II ve İstanbul + 5 Habitat çalışmalarından bu yana ele alınan kentleşme, yerleşim ve konut sorunları; özellikle gelişmekte olan ülkeler de hala sorun olma niteliklerini koruyabilmektedirler. Habitat uygulamalarının değerlendirilmesi gündeminde yer alan 6 konu:

- Konut,
- Sosyal gelişme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması,
- Çevre yöntemi,
- Ekonomik kalkınma,
- Yönelişim,
- Uluslararası iş birliği,

Yukarıdaki başlıklarda toplanan konular; GAP Bölgesi'nin geleceğini belirleyecek projeler bütünü içinde hala sorun olma özelliğini koruyabildikleri gibi, bölgede yapılan uygulamalar; GAP'ın temel hedefleriyle zaman zaman çelişkiler göstermektedir (Türel, 2001). GAP'ta öngörülen hedeflere ulaşmada ve zorlukların ortaya çıkmasına neden olan parasal kaynakların yetersizliği ile bölgesel odaklı çelişkilerden kaynaklı olarak vuku bulan bölgesel terör, güvenlik sorunları, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve zoraki iç göçün varlığı; bölgesel projenin önündeki en büyük engeller olarak hala güncelliğini koruyabilmektedir.

Çeşitli nedenlerden kaynaklı veya genel anlamda tezahür eden insan odaklı göçlerin yarattığı yeni çevrelerde, toplumsal ve mekânsal doku; aile, akraba ve hemşerilerle dolu ve tanıdık bir çevreye yapılan bir hareket olduğunu iddia edebiliriz (Gilbert; Gugler, 1992). Bu değerlendirmeye karşın, GAP Bölgesi'nde ortaya çıkan toplumsal içerikli zoraki göç; var olan sosyal içerikli sorunlarla birlikte yoksulluk ve terör ve güvenlik sorunlarının varlığı büyük bir etken olarak anlaşılmaktadır. Göç, bireyin (politik ve diğer koşullar nedeniyle ortaya çıkmışsa) dünyasında tek başına ya da aileleriyle birlikte gerçekleştirdiği bu yepyeni ortamda; yalnızlık, yoksulluk ve uyumsuzluk sorunlarıyla baş başa kalmaktadır. GAP Bölgesi'ni meydana getiren kentlerin ekonomik çekicilikten çok; sosyal, ekonomik ve kırsal cazibesini kaybetmesiyle oluşan endişelerle nüfus aldığı savı ileri sürülmektedir. Bölgenin ekonomik konum olarak ve özellikle istihdam artışı açısından bir gelişme göstermeyen kentlerin planlama öngörüsünden daha fazla bir nüfus potansiyelini barındırmaktalar.

2.2. GAP'TA SOSYO-EKONOMİK YAPI VE YERLEŞİM(LER)

GAP Bölgesi'ne yönelik öngörülen ve 1989 yılında kabul edilen master plan bağlamında yapımına başlanarak, büyük bir kısmı bitmek üzere olan projeler dizisi içinde bazı projelerin (baraj ve hidro-elektrik santralleri) inşaat süreçleri hala devam etmektedir. Bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının geri kalmışlık düzeyi dikkate alınarak, uygulama aşamasına getirilen projelere yönelik büyük umutlar ortaya çıkmıştır. Bölgenin üretim sistemine hâkim olan feodal üretim araçlarının tümünden terk edilmesiyle birlikte öngörülen programlar dâhilinde kazanımların ortaya çıkacağı beklenirken, bu umutlara yönelik beklentiler ülke gündeminde hala güncelliğini koruyabilmektedir. Bölgenin kendi içine kapanık toplumsal sistemin var ettiği kültürel ve sosyo-ekonomik yapının çağdaş bir yaklaşımla ele alınması; ne yazık ki projenin öncelikleri arasında arzu edilen seviyelerin çok uzağında yer almaktadır. Bölgenin su ve toprak kaynak potansiyeli açısından projenin çok işlevli bileşenleriyle birlikte ele alınması olmasının yanında, yeni bir perspektifle birlikte GAP'la bütünleşmiş insan unsurunun sahip olduğu kültürel birikim ve tarihsel bellek üzerinden süregelen kentsel geçmişi; bu projeler dizisine büyük katkılar sağlayacağı umut edilmektedir.

GAP master planında açıklandığı gibi, projeler dizisi içinde öngörülen projelerin uygulamaya sokulmasıyla; bölgesel nüfus potansiyeli üzerinde göz ardı edilmeyecek dönüşümler ve istihdamda yeni açılımlara yönelik beklentiler güncelliğini hala korumaktadır. Bölgede yeni yerleşim alanlarının kurgulanması veya mevcut yerleşim bölgelerinin yeniden ele alınması, zaman içinde revize edilecek dönüşümlerin master plan içeriğine tezat olabilecek fikirler ihtiva etmemesi gerekir. GAP'ın içerik olarak öngördüğü misyon gereği; mekânsal ve toplumsal katmanlar üzerinde yeni projeksiyonların gündeme getirilmesi, alt yapı gibi taleplerin artması; belirgin bir şekilde kendi mecrası içinde ortaya çıkabileceği normal bir sürecin artı değeri olarak kabul edilmelidir. Çünkü proje bileşenlerinin bir mantık ölçüğü içerisinde uygulama sürecine sokulması; bölgede ekonomik üretim düzeyine artı değer katarak, refah düzeyinin artmasında belirgin bir rol üstlenecektir. Bu da bölgede birçok sektörün gelişmesine hız kazandırabileceği gibi, yeni sektörlerin önünü de açacaktır. Bölgesel nitelikli kalkınma projelerinin, geri kalmış bölgeler için ne kadar doğru bir karar olabileceği öngörüsü, proje süreçleri içinde yapılacak

uygulamaların bölgesel halkın talepleriyle buluştuğu oranda, bu değerlendirmelerin doğrulama sonuçları da kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

GAP'ın asıl önemini meydana getiren birden fazla temel proje ve bunlara bağlı yan projelerden meydana geliyor olmasıdır. Projenin bu devası boyutuna karşın; bölgenin mevcut kronikleşmiş sosyo-ekonomik ve kentsel sorunlarıyla mücadele etmede uzun erimli bir zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Tarım, hizmet, eğitim, sanayi ve konut üretimi gibi sektörlerin hedeflenen/öngörülen zaman aralıklarında amacına ulaşması; bölgede bir şeylerin gerçekten istenildiğinin inancını yerleştirecektir. Bölgede yaratılacak istihdama paralel olarak; "kentleşme ve konut politikaları" yeni bir bakış açısıyla birlikte üretim ve kullanıcı ilişkileri üzerinden toplumsal bir uzlaşıyla ortaya çıkabilmelidir.

GAP'ın, bölge kentlerinin morfolojik yapısına ve ortaya çıkacak dönüşümlere artı değer boyutuyla bir katkı sağlayarak; kentlerin çağdaş anlamda yeniden kurgulanmalarının önünü açacaktır. Bu projeler dizisinin yakın bir gelecekte uygulamaya sokulmasıyla birlikte yeniden biçim alacak kentsel morfoloji, bölge kentlerini birer cazibe merkezleri haline dönüştürebilmesi çok uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Bu bağlamda kent merkezlerine yerleşecek nüfusun yaratacağı çarpık kentleşmenin olumsuzluklarını da çok iyi tahlil etmek gerekir (Karaman, 1997: 6). Bölge ve özellikle Diyarbakır gibi kentlerin binlerce yıllık bir zaman dilimi içerisinde şekillendirildiği geleneksel mimari varlığının, yeni kentsel modellerle öngörülen yapı üniteleri içerisindeki yerini ve referans gücünün iyi analiz edilmesi, beraberinde yeni değerlendirmelere kapı aralayacaktır. Özellikle yeni yerleşim bölgelerinde iklim, yerel değerler ve topografya gibi kriterleri referans olarak göz önüne almadan, yeni bir yapılaşmaya gidilmesi durumunda; GAP'ın beklenen hedeflerine ulaşılmasında büyük zorlukların ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bölgede yaşanagelen toplumsal olayların yarattığı bir göç olgusu var. Bu da GAP'ın master planında öngörülenleri yok edebileceği gibi, tarihsel birikimin yarattığı değerlerin referans alınmasına ket vurabilir. İstenilmeyen olayların bölgede yarattığı kaotik ortam; kırsal nüfusun Diyarbakır ve bölgenin diğer önemli kentlerini planlama süreçleri olmadan birer çekim merkezi haline getirmiştir. Kent merkezlerinin çeperlerinde öbekteşen kırsal kökenli nüfus; feodal üretiminin yarattığı çıkmazdan kurtulduklarına sevinmeden, kentsel yaşamın onlar için yarattığı uyumsuzluk ve üretim sorunlarıyla nasıl baş başa kaldıklarının farkına geçte olsa varacaklardır. Bölgedeki sorunları belirleyen nedenlerin özünde ekonomideki yetersizlik, yerleşim bölgeleri arasındaki çelişkiler, gelir dağılımdaki farklılıklar ile kentler üzerinde kırsal kültürün yarattığı çelişkiler gelmektedir. GAP'ın hala istenilen bir düzeyde uygulama aşamasına girmemiş olmasıyla birlikte bölge kentlerinin kentleşme grafikleri ülke ortalamasıyla çelişkiler yaratacak bir düzeydedir. Bu da konut, eğitim, sağlık ve idari gibi hizmetlerin yetersiz bir şekilde varlığını sürdürmesine olanak verdiği gibi, feodal ilişkilerin günümüze kadar gelmesine de fırsatlar vermektedir. Bölgenin mevcut olumsuzluklar örgüsü irdelenirken, GAP'ın insan odaklı yapılanma fikrinin; sosyo-ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıyı yeniden filtre edebilecek bir şekilde yeni projeksiyonlara referans alınmasıyla fayda sağlayacağına bilinmesi, büyük bir çıkarım olacaktır.

GAP Bölgesi'nde kentler üzerinde yapısal ve kültürel sorunların ortaya çıkmasına neden olabilecek etkenler çok boyutlu olmasına karşın; bölgede bugün sosyal konut ve istihdamın sayısal yetersizliği ön planda olduğu görülmektedir. Bölgede iç göç ve kırsal bölgelerde tezahür eden yaşam zorlukları bağlamında konutun sayısal yetersizliği dile getirildiğinde; konut başına düşen insan sayısı Türkiye'de 6,4 iken, bölgede bu oran 7,4'tür. Bölgede konut başına düşen insan sayısının ülke ortalamasını aşan bir düzeyde olduğunu ifade etmektedir⁴. Bu veriler bölgede ataerkil aile modelinin hala hâkim bir yapıda olduğunun bir göstergesi olarak varlığını sürdürebilmektedir (Sami, 1999: 85). Bugün bölgenin nüfus potansiyelini göz önüne aldığımızda konutun nitelik ve nicelik olarak yetersiz olduğu aşikârdır. Ancak GAP'ın bölge ekonomisine yapacağı katkılar vasıtasıyla istihdamla orantılı olarak geniş boyutlarda bir konut talebinin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Özellikle konut talebinin yoğun bir şekilde yaşayacak kentlerin başında Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin ve Batman belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bölgede uzun yıllar etkisini sürdürmüş olana terör ve şiddet ortamı, bölgede durağan hale gelen dönem itibariyle kentsel ve mekânsal düzeyde dönüşümlerin önünü açarken, kentlerin suretlerinde yeni yapı türlerini de ortaya çıkarmıştır. Bu da bölgenin önemli kentlerinde (Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep vb.) pahalı konut sunumunda aşırı boyutlara varan bir arzın ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Adı

⁴ TÜİK'in yıllara göre hane büyüklüğü araştırmasında, Türkiye ve GAP Bölgesinde hane büyüklük oranlarının gitgide düştüğünü görmekteyiz. GAP Bölgesinde 1990'da 6,8, 2000'de 6,5, 2008'de 4,5, 2012'de 5,9 ve 2014'de 5,35 iken; Türkiye ortalamasındaki bu oranlar 1990'da 5,0, 2000'de 4,5, 2008'de 3,9, 2012'de 3,7 ve 2014'de ise bu oran 3,6 olarak belirlenmiştir (Kaynak: Sosyo-Ekonomik Göstergeler, GAP-Türkiye, Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2016, s. 2).

geçen kentlerin çeperlerinde yapımı yoğun bir şekilde his edilen konut ve benzeri inşaatların varlığı, bu fikirleri destekleyici bir niteliktedir. Bölgesel bağlamda şiddet ortamının durağan hale geldiği yıllar itibariyle bölgede çok katlı konut yapımında olağanüstü bir yapılaşma süreci yaşanmıştır ve hala da hızından hiçbir şey kesmeden devam edebilmektedir. Bugün bölgede konut uygulamalarının büyük orandaki bir dilimi bölgenin önemli kentlerinde (Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Batman vb.) inşa edilmektedir. Bölgenin toplumsal dokusunu ve kültürel yaşam biçimlerini dışlayarak tezahür eden konut sunum politikalarındaki en büyük sorun; büyük hacimli blokları ve toplumsal yaşamın dışına atılarak kendi içine kapanan az katlı ve salt kendi içinde güvenli sitelerin kent gelişim alanları üzerinde bir hat oluşturarak ortaya çıkmış olmaları, sorunsalın kendisini oluşturmaktadır. Konut yapılaşmasındaki bu tür yaklaşımlar, kullanıcılar nezdinde sınır ve aidiyet kavramının yok olmasına neden olduğu gibi, toplumsal katmanlar arasında telafisi mümkün olmayan ayrımları ortaya çıkarmaktadır. 1960'lı yıllardan beri bilinmektedir ki; bir grup insan için doğru gibi görünen konut çözümleri başka bir grup için uygun olmayabilir. Konut tasarımı ve üretim süreçleri içinde ortaya çıkması muhtemel sorunların varlığı asgari bir düzeye indirmek temel hedefse; bu sistemin başarılı olmasını belirleyen odak kitlesinin kültürel ve toplumsal eğilimlerinin doğru bir şekilde belirlenmesi, doğru zaman-mekânın ilişkisinin sağlanması ve doğru bir örgütlenmenin olmasını zorunlu kılmaktadır (Gür, 2000: 49). Konut bağlamı üzerinden akademik düzeyde son 30 yılda konut ve çevresine yönelik çalışmalarda; aile bireylerinin eğilimleri, beklentileri ve mekânsal ortamdaki aktivitelere yönelik tartışmalar hep var olmuştur. Bu tartışmalar sürecinde birbirinden farklı fikirler ortaya atılmakla birlikte, çok farklı görüşlerde gündeme getirilmiştir. Melvin Webber ve arkadaşları; özellikle 1960'lı yıllarda kent parçası olma niteliğini ihtiva etmeyen yerleşim bölgeleri için, yukarıda öne sürülen fikirler hep tartışılmalıdır. Başka araştırmalarda da, bu fikirlere paralel yorumlar da hep dile getirilmiştir.

İnsan grupları arasında toplumsal anlamda bir arada olmanın veya bir komşuluk ünitesi oluşturmanın önemi konut çevresi yaratma aşamalarından sonra ortaya çıkabilen durumun önemi; sosyal ve toplumsal içerikli literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Süregelen tartışmaların büyük çoğunluğu yani konuta yönelik istemlerin emrivaki politikalar üzerinde yoğunlaşması, toplumsal katmanları kültürel kabuller üzerinden biçim alan fikirsellikliğin yarattığı taleplerin önünü kendiliğinden tıkmıştır (MacLennan, 2001: 8). Bu tartışmalar sarmalı içinde ilkesel bir karar modeli ortaya çıkamadığı gibi, çevreye yönelik ileri sürülen fikirler tartışma ortamları içinde yok olup giderken, ancak 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar gelen süreçte çevre üzerine yapılan söylemler yoğun bir yer tutmaktadır. Buna karşın içinde bulunduğumuz yüzyılda doğal ve tarihi çevreler acımasız bir şekilde tahrip edilmektedir. Çevre boyutunda yapılan uygulamalar bir takım politik nedenlerden dolayı sorgulanmadığı gibi, yerleşim alanları üzerinde yapılan tartışmalardan da çok ümit verici sonuçlara ulaşılmamaktadır.

Herhangi bir yerleşim bölgesinde veya yeni yerleşim alanı olarak öngörülen bölgelerde inşa edilen yapıların doğal çevreye veya yerel değerleri tahrip edebileceği ya da yeni risklerin ortaya çıkabileceğini göz ardı etmemek gerekir (Raw & Prior, 1993: 361). Yeni yerleşime açılacak alanlarda, yapılanmanın ekolojik çevreye getireceği olumsuz etkileri sistematik bir düzen içinde analiz etmeliyiz. Yeniden inşa edebilme aşamaları bir yöntem düzeneğiyle birlikte uygulamaya sokulmalıdır. Son aşamalarına yavaş yavaş yaklaşan GAP; yoğun bir yapılaşma süreci içine gireceği konusunda (Mimardan ekonomistine kadar) hemen hemen herkes bu konuda hemfikirdir. Yapılanmayla birlikte çevresel ve ekolojik risklerin projelendirme aşamalarında belirleyici bir faktör olarak ele alınmalı ya da yapı örüntülerinden biri olan konutların, bu süreçle beraber ortaya çıkabilecek olumsuzlukların çok iyi bilinmesi gerekir.

Bugünlere gelinen nokta itibariyle GAP Bölgesi kentsel yerleşimlerinde nüfus potansiyeli azımsanmayacak bir derecede artmıştır. Bölgesel nüfustaki bu hareketlilik; planlamanın öngördüğü refah artışı ve kentsel yerleşimlerin ekonomik çekiciliğinden ziyade bölgede belli bir dönem yaşanmış olan olumsuzluklar nedeniyle kırsal nüfusun daha güvenli olan kentlere yönelmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Atik, 2001: 19). Bölge içi kent merkezleri ile çeperlerinde nüfus yığılmalarını ortaya çıkaran nedenlerin başında; bölgesel sorunların insanlar üzerinde yaratmış olduğu güvensizlik duygusu gelmektedir. Bölgede ortaya çıkan nüfus yığılmaları tümünden bölgesel sorunlara iliştiirmek tümüyle doğru bir saptama olmamakla birlikte, GAP'ın olası etkilerinin varlığı da inkâr edilmez bir gerçektir.

2.2.1. TOPLUMSAL DERKENAR VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

Bölgenin toplumsal katmanları ayrıtında farklılıklarını ortaya çıkaran olgular; kendi öznel farklılıklarını yerleşim dokuları üzerinde gösterirler. Yerleşim ve kentsel dokuların ana strüktürünü oluşturan nesnel değerlerin başında konut gelmektedir. Konuta addedilen değerler; toplumsal ayrışmayla birlikte mekânsal farklılaşmayı belirleyen bir faktördür. Bu değerler ve addedilen sorunlar bağlamı içinde konut sorunu; ekonomi, sosyal yapı, kültürel kodlar gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Konutun taşıdığı

anlam(lar)ı algılamak veya sorunlara yönelik çözüm politikaları üretebilmek, konutun sosyal hayat içindeki toplumsal önemini belirleyecektir. Bu bağlamda halkın ekonomik düzeyini yeterli bir seviyeye taşımak, sosyal katmalar arasında var olan çelişkileri makul bir düzeye çekmek ve ülkenin toplumsal kümesi dışında kalan halk yığınlarının kendi değerlerini yaşayabilmeleri için çağdaş eğitime yönelik politikalar üretebilmek, var olan sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Dünyada süregelen dinamikler; toplumsal grupları veya bu grupları oluşturan bireyleri doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Bu gücün kaçınılmaz sonucunu toplumların mekânsal ölçekle elde ettikleri geçmişleriyle kıyasladığımızda, dile getirilen çıkarımları anlayabiliyoruz. Özellikle geleneksel kodlarla yapılagelen yapıları değişme zorlayan birden fazla etmen mevcuttur. Toplumsal yapıya ivme kazandıran güncel girdilerin yanında; din, siyasal tercihler ve yerleşimler alanları üzerinde özgürleşme eğilimlerinin tartışılabilir olması gibi etkenlerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bölgede kır-kent arasında yaşanan derin farklılıklar; iletişim araçlarının vasıtasıyla belirgin bir hale gelmesi, bu değişimlerin yarattığı çelişkileri berrak bir düzlemde tartışılmasını sağlayacaktır.

Geçen son 15-20 yıl içerisinde, ülkelerin ekonomik ve toplumsal şekillenmeleriyle birlikte mekâna yönelik addedilen değerler potasında dünyanın birçok farklı ülkesinde yoğun değişimler tezahür etmiştir. Toplumları hızlı bir şekilde bu değişimlerin içine sürükleyen olguların karşısında politikalar üreten akademisyenler ve yerel karar vericiler; nasıl/hangi düzeyde kent ve konut politikaları üretebileceklerine dair fikirlerini net bir şekilde dile getirmede yeni zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu fikirlerin toplandığı değerler bileşkesi içinde var olan çelişkilerin toplumsal katmanlar üzerinde yarattığı etkilerin sonuçları hala yerlerini koruyabilmektedir (MacLennan, 2001: 2). Ülkemiz ve özellikle de GAP Bölgesi merkezi kentlerinde (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa) kentleşme ve konuta yönelik olarak ortaya çıkan girişimler kendi mecrası içinde birçok sorunsal barındırabilmektedir. Ortaya atılan konut politikaları kendi mecrasının dışına çıkarak, toplumun üst katmanında yer alan gruplara hitap eden öneriler zinciri haline dönüşmüştür. Karar vericiler, politika üretenler ve akademisyenler; konut politikalarına egemen olan bu bulanıklığı yok edebilecek ve hedef kitlelerinin değerlerini de benimseyebilecek politikalar üretebilmesinin yolunu aramaları bir gerçeklik olarak hala önemini koruyabilmektedir.

GAP Bölgesinin önemli kentleri arasında yer alan Diyarbakır, geleneksel kentsel yerleşim belleği üzerinde kültürel tercihler; baskın bir özellik olarak hala önemini muhafaza edebilmektedir. Tarihi kentsel dokuyu belirleyen ve onu belli bir kodun içinde tanımlı hale getirerek, bölge içinde kimlikli bir sonuca götüren ekolojik değerlerin spontane bir şekilde kabul edilmişliği vardır. Buna rağmen günümüzdeki kentleşme ve konut sunumlarının başarısızlığını ortaya çıkaran ve bununla ilişkili olarak çevresel tahribatı gündelik hayatın bir parçası haline getiren ya da farkına varılamayan başka olgularda vardır. Yerleşim bölgeleri odağında ekoloji, kültürel birikim, mekâna yönelik geleneksel değerlerin göz ardı edilmesi ve/veya toplumsal psikoloji gibi kavramların dışlanmasıyla; mekanla özdeşleşen insan ögesinin var olma gerçeği unutulmak zorunda bırakılmıştır.

GAP'ın 21'nci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkaracağı muhtemel olan ekonomik, kültürel ve psikolojik güç; Diyarbakır ve bölgenin diğer kentlerinde toplumsal kabul uzlaşısını zamanın gerekleri içinde yorumlayabilen ve tarihsel düzlemde de var olan kentsel mekâna dair kabulleri bir pota içinde toplayabilmesi gelecek için bir vechе olacaktır. Bölgenin yerel ve kentsel yerleşim alanları analiz edildiğinde, eko-sistem bağlamı içerisinde kullanıcılar fiziksel çevreyi ve aralarındaki etkileşimden doğan her türlü karşılıklı ilişkiyi bir güç gösterisine dönüştürmeden mekâna yansıtılabilmeleri; GAP'ın gelecekteki başarısını ortaya koyacaktır. Böylece kent(ler)in yerleşim bölgeleri üzerinde sürdürülebilir bir yaşam alanının bir referans olarak ortaya çıkması, insan-mekân ilişkisini sağlıklı bir zemine oturtabilmenin önünü açmış olacaktır. İnsan yaşamında önemli bir yer tutan konut ve onun mahrem dünyası içinde geçen zamanın mekân üzerinde fiziksel ve psiko-sosyal ölçütlerde dışa vurduğu simgelerin anlamlarını bilmesi; yaşama kültürel boyutta yeni anlamlar katabilmektedir. Mekânın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ve bu kavramların kendi içlerinde taşıdıkları niteliklerin iletkenlik değerleri geleceğe referans olabileceği gibi, kullanıcılara ortak paydalar üzerinden katkılar sağlayacak verileri kendi içinde barındırabilmektedir.

Genel bir değerlendirme ölçütü içinde kullanıcı taleplerinin karşıladığı öngörülen konut üniteleri, yapılan birçok araştırma sonrasında ortaya çıkan değerlendirmelerde gerçek kullanıcıların ihtiyaçları ile kültürel eğilimleriyle uyumsuzluklar tezahür etmiştir. Ortaya çıkan bu çelişkiler, ileriki aşamalarda mekânsal doku ünitelerini paylaşan insanlar arasında daha da farklı boyutlarda sorunları ortaya çıkarabilmektedir (Adalı, 1999, C.1: 51). Türkiye'nin veya yoğun olarak kentsel konut sunumuna ihtiyaç duyan bölgelerde (GAP Bölgesi) farklı çevre şartlarına, tarihi bir birikime ve geleneksel kültür potası içinde inşa edilen yerel ölçekli mekânlara sahip olunduğu herkesçe bilinmektedir. Ancak geçmişin ortak değerler bileşkesinde kabul gören bu tür uygulamaları referans almadan, bölgede konut üretimleri yapanlar;

yaptıkları üretimlerden rahatsızlık duymayabiliyorlar. Bu tür yaklaşımlar içerisinde çözümlenen konutlar, genel bağlamda yöre insanların ihtiyaçlarına cevap veremediği gibi, ileriki aşamalarda inşa edilecek yerleşim bölgelerinde çöküntü alanlarının açılmasına yeni kapılar açmaktadır. İnsan gruplarının, özel nitelikli alanların dışında; bir araya gelmedeki arzularını ve sosyal bölüşüm gerektirecek zamanlarını geçirecekleri yerlerin başında, meydanlar, sokaklar ve sokakların kendi aralarında oluşturdukları boş alanlar gelmektedir. Yerleşim alanları içinde veya kentsel mekânların organizasyonunda öngörülen bu kamusal alanların sıfatları kültürel birikimlerden sosyal değerlere kadar birçok etken rol oynamaktadır.

GAP Bölgesi'ndeki kentsel yerleşim dokularının fiziki yerleşim modellerinin ortaya çıkmasında yukarıda belirtilen belirleyici faktörlerin yer alması gerekmektedir. Bölge kentlerinin toplumsal ve iklimsel nedenlerden belirleyici olan ve tarihsel geçmişten gelen geleneksel konut yerleşimlerini anlamada veya fiziki çevre değerlerinin ortaya çıkmasında biçim alan dar sokakların dokuyu tanımlayıcı bir özellik göstermesi; topoğrafik koşullar kadar kültürel, sosyal ve dini eğilimlerde belirleyici bir özellik olarak kendisini göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP); terör, geri kalmışlık, toplumsal ayrışma ve kültürel yozlaşmanın getirdiği olumsuzluklara karşın; bölgenin yıllardan beri alışık olmadığı kültürel ve mekânsal değişimlerle yüzleşme sürecinin yeniden tahsis edileceği varsayılmıştır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve kentsel morfolojide yenilenme gibi gelişmelerin yaratacağı "artı değer", bölgenin toplumsal yapısı ve kentlerin suretinde dönüşümleri yaratacağı ve projenin gelişim evreleriyle birlikte öngörülen etkilerin kısa sürede tezahür edeceği öngörülmüştür. Bölgesel içerikli projeye atfedilen bu olumlu beklentiler, bölge ve onu tanımlayan kentler üzerinde yeni bir yaşam tarzının ekonomik gelişmeler ve yeni istihdam olanaklarıyla ortaya çıkabileceği öncelikli hedefler arasında yer almıştır.

GAP Projesinin ilk uygulama aşamalarında bölgesel bir düzlemde köklü değişimler/dönüşümler beklenmemekle birlikte, yerleşim ve kentsel görünüm üzerinde yeni arayışlar; kullanıcı tercihleri arasında yer bulabilme olanakları arzu edilen düzeylere varmanın çok uzağında durmaktadır. Bu da toplumsal katmanlar arasında ortaya çıkacak değişimlere paralel bir özümleme anlayışının ortaya çıkabilmesinin koşulları toplumun kültürel yapısına uyum gösterebildiği oranda kendisini gösterecektir (Sami, 1999: 166-167). GAP Bölgesi'nde son 25-30 yıl içerisinde yaşanan terör olayları; bölgede öngörülen gelişim ve yeniden yapılanma süreçlerini her yönüyle sekteye uğratmıştır. Bu istenmeyen olaylar, bölge kentleri üzerinde yarattığı en büyük olumsuzluk; kırsal bölgelerden kentlere yönelen ve sayıları milyonlara varan kontrolsüz zoraki iç göç olmuştur. Bu göç; sosyo-kültür sorunlardan tutun, yerleşim ve barınma sorunlarına kadar birçok sorunu ve çelişkiyi beraberinde getirmiştir. Kent ve çeperlerinin normalin üzerinde bir nüfusu barındırma zorunda bırakılması, bireyler üzerinde travmatik boyutlara varan psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentlerin üstesinden gelinmeyecek sorunlarla tanışması ve tarihsel olarak süregelen diğer sorunların ötesinde, bu göçle toplumsal bekanın değerleri ve toplumsal bir uzlaşma içinde hayat bulan mekânsal kabuller zaman içinde örselenmek zorunda kalmıştır. Kent merkezlerinin çöküntü bölgeleri içinde tek bir konut ünitesinin birden fazla aile tarafından paylaşılması ve sahipsiz bırakılan çocukların sokaklarda barınmak zorunda kalması; beraberinde aşırı bir sosyal yüklenmeye neden olmuştur. Aşırı düzeyde ortaya çıkan sosyal yüklenmeler, barınma olgusunda karar verici konumda olan yerel ve merkezi hükümetler bugüne değin bu sorunlara köklü çözümler getirememişlerdir. Kentin erkini elinde tutan güçler; bırakın sağlıklı bir yerleşim politikası oluşturmak, insanların asgari düzeyde ihtiyaçları olan barınma taleplerine yanıt vermekte zorlanmışlardır.

Kendi bütünlüğü içinde doğru kararları kendisine hedef olarak seçen bir yerel yönetimin konut politikası, yerel toplumun şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Kentin yapısal dokusu içinde yerel ekonomiyi daha iyi bir konuma getirerek, toplumsal talep değişimleri bağlamında ortaya çıkan istemleri rahat bir şekilde gerçekleştirebilme şansı elde edebilir (MacLennan, 2001: 13). Bu nedenle doğal veya istenilmeyen bir şekilde ortaya çıkan sorunların yerel yönetimler ile merkezi hükümet temsilcilerinin işbirliğiyle analiz edilerek, yerleşimlere yönelik ilkeler ortaya koymak daha anlamlı olabilmektedir.

Kent ve sağlıklı çevre arasındaki bağlantılar üzerine detaylı araştırmalar bağlamında insanların talep ve istemlerine yönelik bilgileri tanzim etme ve bu bilgileri bir sistem üzerinden değerlendirebilme çalışmaları günden güne artarak devam etmektedir. Sanıldığı kadarıyla bu verileri elde etmek o kadar kolay olmadığı gibi, dışarı vuran olgular arasında ortaya çıkan bağlantıları bulma aşamasında birçok sürprizle karşılaşma durumları da olağan sayılmalıdır (Mant, 1993: 3). Yapılı çevrenin önemli örüntülerinden biri olan "Konut" tasarlama süreçleriyle beraber uygulama aşamalarında çevre-insan ilişkilerinin kalite boyutunda iyi değerlendirmesi gerekir. Bölgede yaşanan tüm olumsuzluklara karşın, GAP'la birlikte bölgede kentsel bir konut talebinin ortaya çıkacağı kabul gören bir görüş olarak yerini almaktadır.

GAP Bölgesinde konut projeleri tasarımlarında çok yönlü çevresel değişkenler ile insanların yerel taleplerini dikkate almak ve bunlara uygun çözümleri kendi yerel pratiği içerisinde üretmek, kentlerin

gelecekteki toplumsal ve kültürel dönüşümler içinde biçimleniş şekillerini ortaya çıkaracaktır (Karaman, 2000: 291). Konutun sağlıklı, bir çevre pratiğinde insanlar üzerinde bir etkisinin olduğuna inanan sayısız araştırmacının var olduğu bilinmektedir. Son yıllar içerisinde ve özellikle Avrupa'da araştırma yapan araştırmacılar; konutun sağlık üzerinde topyekûn olumlu/olumsuz etkilerini ortaya koymada çokça başarılı oldukları söylenilemez (Kasl, 1974; Kirmeyer, 1978; Cohen; Glass ve Phillips, 1979; Loring 1979; Gabe ve Williams, 1993: 191). Ancak bu bulgulardan ortaya çıkan sonuçlar, ekonomik ve sosyal refah düzeyleri belli bir aşamaya erişmiş Avrupa ülkeleri için geçerli olmayabilir. Ülkemizde ve özellikle de ekonomik, sosyal ve kentleşme düzeyleriyle birçok sorunsalı kendi içinde barındıran GAP bölgesi için yukarıda ifade edilen araştırmalar aynı sonuçları vermeyebilir. Son 25-30 yıl içerisinde yaşanan iç göçler, kentlerin çeperlerinde oluşan varoşlarda nizami olmayan ve sayısal olarak tam bilinmeyen insanların spontane bir şekilde oluşturdukları yerleşim bölgeleri ortaya çıkmıştır. Bu çöküntü bölgeleri içinde salt barınma görevi gören konutlarda birden fazla ailenin bir arada yaşamak zorunda kalmaları sonucunda, birçok sağlık ve psikolojik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

GAP'ın bölge kentlerinin toplumsal ve mekânsal yapısına getireceği kültürel katkılara karşın; bugün bölgesel anlamda hala baskın olan feodal erk, GAP'ın bütününde olumsuzluk düzeyinde etki yapabilecek sonuçları güncel boyutuyla birlikte tartışmaya hala devam edilmektedir (Sami, 1999: 181-182). Bölgenin toprak düzeni bağlamında belirleyici olan Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa gibi illerde feodal yapının gücünü temsil eden ve çevresel statüyü belirleyen erk; mekân ve toplumsal dokuda kültürel etkileşimi tanımlayan kentler içinde olabilen en iyi örnekleri temsil etmektedir. Toplumsal grup kümelerinin kendi geleneksel yapıları içerisinde oluşturulacakları ihtiyaçlar; onların elde etmek istedikleri amaçlarını ortaya koyar. Kendi amaçlarına ulaşmak için toplumsal grubun bireyleri belli davranışlar içinde olmaları, kendi amaçları için geçerlidir. Belli bir ihtiyaç için belirlenen amaçlar ve her amaç için ortaya çıkan davranış biçimleri, ilk etapta sistematik bir inceleme yapılmayacak kadar karmaşıktır. Ancak farklı bileşenler etki değerleriyle birlikte filtrasyonda geçirildikten sonra sistematik bir yaklaşımın yolu açılabilir.

Buna karşın, ihtiyaçların belli kümeler dâhilinde belli gruplar için sınıflandırılması, araştırma yapanlara büyük kolaylıklar sağlayabilir (Adalı, 1999, C.1: 14; Dereli, 1970). İhtiyaçların fiziki koşulları birçok değişkeni karmaşık bir şekilde kendi bünyesi için barındırabilir. İhtiyaç kümesinin örüntülerini o toplumsal grubun yaşadığı bölgenin coğrafik koşulları beraberinde sosyo-ekonomik, kültürel ve geleneksel değerlerin karar aşamasındaki varlık nedenlerini ortaya koyar. Bu bağlam içerisinde toplumsal taleplerin kurgusunu belirlediğimizde; insan ihtiyaçları arasında bazı ihtiyaçların diğer ihtiyaçlara göre daha baskın olabilir. Eğer bireyin toplumsal küme sarmalı içinde grup ihtiyacı belli bir sürede karşılanmamış ise, ileriye sürülen taleplerin öncelikleri giderilmelidir (Adalı, 1999 C.1: 14-15; Maslow, 1970). Dünyada veya ülkemizde konutun, ekonomik, sosyal, manevi değer açısından insanlar için büyük bir değer taşıdığı bilinmektedir. Çok yoğun bir şekilde yaşanan göçler sonucunda konut talebine yeterli bir düzeyde cevap verilememektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere yeterli sayı ve nitelikte konut üretmekte veya yeni politikalar sunmakta çokta başarılı olduklarını söylemek çok zordur.

Türkiye genelinde kentlerde konut talebini arttıran bir unsurda, aile büyüklüğünün büyüme trendi içinde olmasıdır. 1950'li yıllardan sonra ülkemiz ve özellikle kentlere yönelen yeni bir toplumsal yapı anlayışının ortaya çıkmış olmasıdır. Kırsal bölge desenine hâkim olan büyük aile profilinin aynı karakterini muhafaza etme eğilimindedir (Kıray, 1984: 70). Türkiye genelinde aile yapı görünümü yukarıda açıklanan şekilde olmakla beraber, GAP Bölgesi'ndeki aile büyüklükleri ülke ortalamasının çok üstünde olan bir durumdadır. Konut 20. yüzyılın sonlarına doğru kullanıcıların doğrudan kendisi için ürettiği veya bölgesel yapı ustasına yaptırdığı bir meta olmaktan çıkmıştır. Kitlesele sunumlarla özel girişimci tarafından üstlenilen bir konuya evrilmiştir (Gür, 2000: 12). Son dönemlerde Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi bölgede de yapılan uygulamalar tümüyle toplu üretim şekline dönüştüğü için, kullanıcılar inisiyatif kullanabilecekleri bir konumda değillerdir. Yerleşim alanlarında üretilen konutlara kendi değerlerini de katarak yapı inşa eden insanlar; mevsimlerle evler arasındaki doğal ilişkiyi kendi doğal kurgusu içinde bir zorlamaya gitmeden uygulayabilmişlerdir. Ancak modern mimarlık, var olan bu doğal ilişkiyi tersine çevirmediği gibi; geleceğe yönelik sağlıklı bir referans odağında kullanıcılar için iyi çözüm önerileri sunmakta çok yetersiz kalmıştır.

Kullanıcıların tanımakta zorlandıkları ve yabancıları oldukları malzemelerle inşa edilen konut üniteleriyle beraber oluşturulan büyük kentler kendi mikro iklimlerini yarattılar. Arazilerin doğal fiziki koşullarını değiştirerek tepeleri dümdüz edip, başka yerlerde başka tepeler inşa ederek, kullanıcı ile doğal çevre arasında ilişkiyi yakaladıklarını umdular (Raverdy & Raverdy, 2003: 9).

3. SONUÇ: KENTSEL VE MEKÂNSAL YERLEŞİMLER İÇİN ÖNERİLER

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master planında ön görüldüğü gibi, çok bileşenli projeler dizisinin 2005 yılında bitirilmesi; Türkiye'nin öncelikli kalkınma hedefleri arasında yer almaktaydı. Bölgesel içerikli bu projenin yapım aşamalarında, bazı sorunların ortaya çıkması nedeniyle projenin uygulama aşamasına getirilmesi 2010'lu yıllara sarkarken; günümüze değin proje bitirilmeye başlamasına bir türlü getirilememiştir. Bu uzatma süreciyle birlikte bölge kentlerinde konut ve istihdam talepleri yıldan yıla yoğun bir artışla eğilimini sürdürebilmektedir. Bölge kentlerinin kendilerine özgü kentsel çekiciliği, bölgesel iç göçün hala var olmasının yarattığı bir konut talebi güncelliğini koruyabilmektedir. Yakın bir tarih içinde ortaya çıkması muhtemel bir konut talebinin yaratacağı konut üretebilme sıkıntısı, iskâna uygun olmayan gecekonduların yolunu açabileceği gibi; kırsal bölgelerden gelenler için uygun yerleşim alanları birer sorun olarak mevcudiyetini koruyabilmektedir. Bu sorunlara karşın, ortaya çıkabilecek çoklu çözümlerden bir tanesi olarak; alt yapıları sağlıklı bir ölçüt içinde çalışmayan mevcut gecekonduların olanaklı ise topyekûn bir yıkıma maruz bırakmadan rehabilite olabileme koşullarını yaratan çözüm yöntemlerini, ilgili kurumlarla beraber üretebilmenin yollarının bulunması olacaktır.

GAP master planda öngörülen içerikle tezat oluşturmayan politikalar düzleminde öngörüler, uzman ve bölgeyi çok iyi tanıyan karar vericiler tarafından belirlenmelidir. GAP'ın ekonomik ve kentsel gelişme eğilimlerine paralel olabilen seçeneklerden bazıları da böylece kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır (Sami, 1999: 159). Dünyada yapılagelen kentsel rehabilitasyon uygulamalarına baktığımızda, çöküntü bölgelerinin topyekûn yıkıma maruz kalmadığını ve bu tür uygulamaların arzulan bir seçenek olmadığı da görülmüştür. Çünkü dünyadaki uygulamalardan da görülebileceği gibi, yıkım hareketleri beraberinde çözülmesi oldukça zor olabilen sosyal, kültürel ve uyum sorunlarını beraberinde getirebilme potansiyeline sahiptir.

Dünyada uygulanagelen yerleşim politikaları bağlamında, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde büyük dönüşümlerin yaşandığına şahit olabilmekteyiz (Sami, 1999: 169; Al-Noori, 1987: 1). Dünyada sosyal konut politikaları uygulamalarında öncü olan kriterler, ülkemizdeki konut politika ve gelişmelerini etkilemekte arzulan bir düzeye gelememiştir. Konutlarda öngörülen değişimlerin ana çerçevesini oluşturan temel kabuller, rant odaklı girişimlerini asgari düzeylere çekebilmenin dışında kalmıştır. Modern eğilimlerin konut projelerine dayattığı zorlamalar, kullanıcılar arasında birbirinden farklı çelişkiler yaratan reaksiyonlar şeklinde bir yansıma yaratmak zorunda bırakılmıştır. Bugün Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi, GAP Bölge kentlerinde de spekülasyon konut üretiminin yarattığı baskılar sonucu, konut ve yerleşim bölgelerinin oluşumunda kabul edilen çözümler, zamanla insan ve doğa odaklı olan niteliklerini kaybetmek zorunda bırakılmıştır. Toplumsal uyum niteliklerini yitirmiş olan projelerin ortaya çıkaracağı olumsuzluklar nedeniyle uygulama şansı olan projelerin de uygulanamama gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını görmemiz gerekir. Genel anlamda olumsuzluk yaratan bu tür olgular, taraf olan kullanıcı kitlesi hakkında yetersiz bilgilerin var olmasından kaynaklanmaktadır. Yerleşim bölgelerinin kentsel karakterlerini belirleyen güçler, toplumsal grupların ihtiyaçlarını kendi iradeleri dışında şekillendirirken; konut oluşum dokusunu belirleyen çevresel faktörler, mekânsal oluşum odağında kopuk bir şekilde kullanılmışlardır. Yerleşim dokularının şekillenmesinde ortaya çıkan bu tür sorunlar, plancılara yeniden düşünmelerine neden olurken; sosyal bilimcilerinde bu tür çelişkileri görerek, konut gelişmelerine yönelik öngörülerini ortaya koyabilmelidirler.

GAP Bölge kentleri bağlamında konut politikaları belirleme yaklaşımı üzerinden ileri sürülen fikirler, yerleşim yerlerinde ikamet eden insanların kendi yaşam alışkanlıklarına uyum sağlayabilen "konut tipolojileri"ni ortaya koyabilme iradesi; gelecek için önemli bir aşamadır. GAP'ın kentsel çevrelere yapacağı etkiler, yeni çevrelerin inşa edilmesinde belirleyici bir rol üstlenecektir. Bu roller konutların çevresel değerlendirmelerine yanıt verebilecek bir düzeyde olmalıdır. Bölge kentleri ile bu kentlerin yakın çevreleri iklimsel boyutlarıyla ele alınabileceği gibi, tarihten gelen ve mekâna yönelik var olan kültürel alışkanlıklar ve toplumsal komşuluk ilişkileri göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü günümüzdeki yapı çevreleri oluşturan konut ve ona bağlı olarak yapılan diğer yapılar, kullanıcıların talepleri dışında bir nitelik kazanmaktadır. Ülkemizde 1950'lili yıllardan sonra uygulamaya sokulmaya çalışılan "halk konutları" kavramı, ülkenin hızlı bir değişim süreci içine giren yapısı içinde hedefine varmada başarısız olmuştur. Bu tür konut politikaları yaklaşımında farklı kültürel ve topoğrafi nitelikleri olabilen yerleşim bölgelerine aynı kriterler veya aynı yaklaşımlar içinde doku kurgusunu oluşturma fikri belirleyici bir rol oynamıştır. Eğer GAP Bölgesi'nde tek bir tipe yönelik konut modeli belirleyici bir faktör olarak hâkimiyetini korursa, bölge konut politikasında başarıya ulaşma şansı yok denilecek kadar az olacaktır.

Sosyal, kültürel ve ekonomik düzeylerde tartışılan "çağdaş konut" nasıl olmalıdır sorusu, belirleyici bir etken olarak toplumsal ve politik düzeylerde yaşamdaki tartışmalı yerini hala koruyabilmektedir. Konut

bir yandan bir bölge yerleşkesi içinde yaşamlarını idame eden insanların çoklu kültürel birikimlerine ve mekândan ne anladıklarına göndermeler yapmaktadır. Tartışmaların odağında yer alan konut karmaşık yapıdaki kültürel etkilere, kişisel değerlere ve yaşadıkları zamanın çoklu karmaşık düzeni içinde elde ettikleri alışkanlıkları algılama yeteneklerine de gönderme yapmaktadır (Gür, 2000: 67).

İnsan odaklı toplumsal katmanların sosyo-ekonomik ve kültürel örüntüleri göz ardı edilerek tasarlanan konut uygulamaları, zamanla kullanıcıların tepkilerini toplayarak; bizzat kullanıcılar tarafından terk edilmişlerdir (Karaman, 1991: 35). Toplumsal değer kabullerin mekâna dair ürettikleri veriler dikkate alınmadan yapılan çok katlı toplu konut uygulamalarına yönelik hazin sonuçlar, dünyanın birçok yerinde güncel varlığını hala sürdürebilmektedir. Bu hazin öykülerin bilinen en örneği Amerika'nın St. Louis kentinde inşa edilen "Pruittgoe sitesi"nin yıktırılması olmuştur. Proje 1950'li yıllarda 15 bin kişiyi barındıran 33 adetten oluşan 11 katlı yüksek bloklar şeklinde tasarlanmıştı. Kullanıcı hoşnutsuzluklarının zamanla ortaya çıkmasıyla birlikte kullanıcılar siteleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Alınan tüm önlemlere rağmen sitelerin kullanıcılar tarafından terk edilişi durdurulamamış ve nihayetinde konut blokları alınan bir kararla tümünden yıktırılmıştır. Bu konut bloklarının yıktırılmasında en büyük faktör olarak; sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik verilerin detaylı bir anlamda tasarım ve çevre oluşturma süreçleri içinde yer almamış olması belirleyici olmuştur.

Mekânsal ve çevresel girdilerin konut tasarlama süreci içine aktarılabilir olması gerekir. Sürdürülebilir bir sonuca varmak için kullanıcıların sosyal, kültürel, ekonomik ve yerel değerlerinin konutla birlikte çevresini de içine alabilecek şekilde tasarım süreci geliştirmelidir. Ekonomik koşulların yetersizliğinden dolayı sığ yerleşim konut birimleriyle beraber çok katlı blokların talebe cevap olarak sunulmasından ötürü; insanın konuta yönelik asgari düzeyde aradığı cevapları bulması ikincil bir konuma düşmektedir. Mekan ve onun düzlemi olan yerleşim alanlarının tasarımında temel olan toplumsal ve kültürel yaklaşım, kullanıcıların algısal farklılıkları, sosyo-kültürel kabulleri ve ekolojik çevre uyumundaki beklentilerin ekonomik ve faydacı değer potası içinde analiz edilerek; ortak kabullerin ortaya çıkarılması sağlanmalıdır. Doğayla doğrudan ilişkisi nedeniyle insan yerleşmeleri, ekosistem kümesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüzde yapılagelen kent ve konut uygulamaları, bu prensiplere aykırılık gösterdiği için, yapılan uygulamalar eleştirilene hedef olmaktadır. Konut ünitelerinde mekânsal çözümler ile kamusal alanlar arasındaki ilişkilerin bireyin dünyası üzerinde bıraktığı izlerin sonucunu iyi tahmin etmek gerekir. Bu ilişkilerin içeriği yöre halkının kültürel tercihleriyle birlikte geleneksel yaşam biçimlerinin ifadesi, kendisini yeni önermelerde bulmalıdır. Bu nedenle konutun insanın iç dünyasında bıraktığı imgesel yargının sonuçları itibariyle iyi tahlil edilmelidir.

Yerleşimlerin mekânsal dokusunu belirleyen konuta atfedilen aidiyetler; mahremiyet anlayışının uygulanmasında, egemenlik sınırının savunulmasında, kişisel mekânın tanımlanmasında ve etkileşim yoğunluğunun denetim altına alınmasında, yönelme/yön bulmada ve/veya yer tanımlamada önemini ortaya çıkarmaktadır (Gür, 2000: 67). GAP Bölgesi, farklı uygarlıkların kültürel bileşkesi içinde tarihsel bir üretkenliği simgeleştiren maddi ve maddi olmayan kültürel bir mirasa sahiptir. Köklerini Mezopotamya uygarlığının verimli topraklarında alan çoğulcu kültür, kırsal toplumunun ortak tarihsel belleğinin bir kısmını da içinde barındırmaktadır. Kültürel birikim(ler)in yarattığı değerler, var olan toplumun sosyal yaşam döngüsünün bekası için hayatı bir öneme sahiptir. Kültür kavramının çok nitelikli özelliklere sahip olması, toplumsal grupların farklı gereksinmelerinin bir sonucudur. Bu nedenledir ki, farklı kırsal/kentsel alanlarda yaşayan ve farklı hayat şartlarına sahip insanların mevcut kültürleri incelendiğinde, aynı zamanda o insanların gereksinmeleriyle birlikte yaşam biçimleri tezahür etmektedir. Tarih, toplumsal döngünün zaman boyutu içinde şekillendirdiği değerlerle var olurken; mimarlık bunu yer boyutunda gerçekleştirmektedir. Tarih insanoğlunun yaşadıklarını tanımlama güdüsü adına zamanın akışkan düzlemine müdahale ederek, kendi kurgusu içinde bir sonucu ortaya koymaya çalışır. Mimarlık ise sınırları mutlak olmayan alanlara yönelir ve onları toplumun kabuller potası içinde parçalara bölerek, toplumun kültürel ve mekân aidiyetleri üzerinden yeni çevrelerin ortaya çıkışını öngörür.

KAYNAKÇA

- ADALI, S. (1999). "Türk Ailesinin Yaşadığı Mekânlara/Konutlara İlişkin Eğilimler", Cilt I, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No:114.
- AKDER, A. H. (2002). "Türkiye'deki Bölgesel Eşitsizlikler ve Kırsal Yoksulluk," www.tesev.org.tr/projeler/02.09.2002.
- AL-NOORİ, W. A. (1987). "Environmental Design Evaluation of Multi-Family Housing in Bagdad: User Statistaction with The External Areas", Unpublished Thesis, University of Sheffield, Volume I, Sheffield-U.K.
- ATİK, S. (2001). "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yerleşme ve Konut Sorunları, " Habitat II'nin 5. Yılında GAP'ta Yerleşim ve Konut Sorunları Sempozyumu, 01 Haziran 2001, Diyarbakır.
- BARUT, M. (2002). "1991-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu", İstanbul: GÖÇ-DER.

- COHEN, S.; GLASS, D. VE PHİLLİPS, S. (1979). "Environment and Health", Freeman, H; Levine, S. and Reeder, L.G. (Eds), *Handbook of Medical Sociology*; Englewood Cliffs, Nj.
- DERELİ, T. (1970). *Motivasyon*, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları.
- ERDOĞAN, E.; DUMAN, Ü. (2002). "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kentleşme Modelleri ve Eko-Kent Yaklaşımları", GAP IV. Mühendislik Kongresi Bildiriler Kitabı, 6-8 Haziran 2002, Şanlıurfa, s.1203-1209.
- ERENGEZGİN, Ç. (2001). "Enerji Mimarlığı Bir Saplama", *Arkitekt*, Sayı: 485, s.18-27.
- GABE, J.; WILLİAMS, P. (1993). "Women Crowding and Mental Health", *Unhealthy Housing*; Edited: By Roger Burrige and David Ormandy, London: Published by E & FN Spon.
- GİLBERT, A.; GUGLER, J. (1992). *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, New York.
- GÜR, Ş. Ö. (2000). *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- KARAMAN, A. (1991). "Toplu Konut Alanlarının Tasarımında Sosyo-Kültürel Veriler: Bazı ilke ve Ölçülerin İrdelenmesi", *Yapı 118*, s.35-45.
- KARAMAN, A. (1997). "Ekolojik Tasarım GAP Bölgesinde Toplu Konut Yerleşmeleri İçin İlkeler", Proje No: İNTAG 412, Mayıs 1997, İstanbul.
- KARAMAN, A. (2000). "GAP'ta Kentsel Morfoloji", GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 1-9 Haziran 1998-Şanlıurfa, Ankara: GAP Yayınları Kültür Dizisi 3, s.287-323.
- KASL, S. (1974). "Effects of Housing on Mental and Physical Health", *Man. Environ, Syst.*4, s.207-22.
- KEYDER, Ç.; ÜSTÜNDAĞ, N. (2006). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar", *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, İstanbul: TESEV Araştırması, s. 90-149.
- KİRMEYER, S. (1978). "Urban Density and Pathology: A Review of Research", *Environ. Behav.*, 10, 247-26.
- KIRAY, M. B. (1984). *Büyük Kent ve Değişen Aile; Türkiye'de Ailenin Değişimi*, *Toplum Bilimsel İncelemeler*, Ankara.
- KURMUŞ, O. (2006). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu İçin Öncelikli Sosyal ve Ekonomik Politika Önerileri", *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, İstanbul: TESEV Araştırması, s. 12-27.
- LORİNG, W. (1979). Introduction; Hinkle, L. and Loring, W. (eds) *The Effect of the Man-Made Environment on Health and Behaviour*, Guildford: Castle House.
- MACLENNAN, D. (2001). "Putting Housing in Its place: A Vision for the Future", National Housing conference, Brisbane-Australia, s.1-15.
- MANT, D. (1993). "Understanding The Problems Of Health Housing Research", *Unhealthy Housing*; Edited: By Roger Burrige and David Ormandy, London: Published by E & FN Spon.
- MASLOW, A. H. (1970). *Motivation and Personality*; Harper and Row, New York.
- NORTBERG-SCHULZ, C. (1979). *Genius Loci*, Milan: Rizzoli Press.
- OKTAY, D.; ÇAKMAKLI, T. (1991). "Bir Ekolojik Kent Yaratma Çabaları: Ecopolis-Sofia, Gorna Bania Workshop", *Yapı 110*, s.42-45.
- RAVERDY, S. & RAVERTY, X. B. (2003). *Eveler ve Mevsimler-Paris-Ankara Yürüyüşü Boyunca Gözlemlenen Yerel Mimarlık*; Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sanat-95.
- RAW, G. J. AND PRIOR, J. J. (1993). "The Environmental Assessment of New Houses", *Unhealthy Housing*, Edited: Bu Roger Burrige and David Ormandy, London: Puublished by E & FN Spon.
- SAMİ, K. (2009). "Zorunlu Göçle Yüzleşirken Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel Ve Toplumsal Ayırışma: Diyarbakır Kent Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal Social Science)*, C.8, S.30, s.250-265.
- SAMİ, K. (1999). *Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Uygulamasıyla Diyarbakır'da Ortaya Çıkacak Konut Gerekşinmesi İçin Tasarım Kriterlerinin Belirlenmesi*, İstanbul: Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.
- TÜREL, A. (2001). "Habitat II. 1996-2001", *Habitat II'nin Beşinci Yılında GAP'ta Yerleşim ve Konut Sempozyumu*, 01 Haziran 2001, Diyarbakır.
- TÜRKSAN, A. H; IRMAK, E. (1988). *Konut Sorunu Toplu Konut Uygulama Sonuçları ve Son Zamanlardaki Gelişmeler*, Ankara: TOBB.